

Van leenwoord tot inheemse nieuwvorming De herkomst van neoklassieke composita op *-cratie*¹

Hans Beelen

NEERLANDISTIEK.NL 04.02; GEPUBLICEERD: 19 JANUARI 2004

Samenvatting

In dit artikel staat de vraag naar de herkomst van neoklassieke composita op *-cratie* centraal. Onderzoek naar de woordgeschiedenis laat een indeling in drie groepen zien: ten eerste leenwoorden met een Grieks of Romaans element als initiële constituent (bv. *meritocratie*, *adhocratie*), ten tweede Nederlandse nieuwvormingen met een uitheems element als initiële constituent (*sociocratie*, *teamocratie*, *infocratie*), en ten derde Nederlandse nieuwvormingen met een inheems element aan het begin (bv. *nominering-cratie*, *kengetallenocratie*). Ter afronding worden de bevindingen in een tentatief diachroon kader geplaatst, waarbij wordt ingegaan op de vraag in hoeverre er sprake is van uitbreiding van de morfologische productiviteit van het confix *-cratie*.

Summary

This article examines the origin of Dutch neoclassical compounds with the confix -cratie (-cracy). These are divided into three groups: loanwords with a Greek/Roman element as initial form (e.g. meritocratie, adhocratie), compounds of Dutch origin but with an exotic initial form (sociocratie, teamocratie, infocratie); compounds with a native Dutch word as initial form (e.g. nominering-cratie, kengetallenocratie). Finally the results are tentatively placed into a diachronic development; also the question is considered whether the morphological productivity of the confix -cratie is widening.

---

¹ Voor commentaar op eerdere versies van dit artikel ben ik dank verschuldigd aan prof. dr. Matthias Hüning (Berlijn) en prof. em. dr. Winfried Boeder (Oldenburg).

1. Inleiding

In het sportieve *reality*-programma *Expeditie Robinson* doorstaan de deelnemers gezamenlijk honger en ontberingen. Vervolgens bepalen ze onderling wie van hen het eiland moet verlaten. *Big Brother* zou daarbij een 'luxe-bad' zijn, meent journalist Maarten Huygen, die het selectiestelsel van *Expeditie Robinson* bestempelt als *nominering-cratie* (NRC, 13 november 2000). Zo'n 150 jaar eerder, in 1854, schreef Herman Melville over het Galapagos-eiland Floreana: "Nay, it was no democracy at all, but a permanent *riotocracy*, which gloried in having no law but lawlessness. (...) Charles's Island was proclaimed the asylum of the oppressed of all navies." (Melville 2002: 53).

De nieuwvormingen *nominering-cratie* en *riotocracy* hebben meer gemeen dan hun tropische locatie. Ze bevatten beide een lexicaal element dat teruggaat op het Oudgriekse κρᾶτία ('kracht, heerschappij'), dat op een nogal verrassende manier wordt gecombineerd met een inheems woord. Daarmee lijken beide composita min of meer opzettelijke varianten op bekende composita van het type *democratie/democracy* en *aristocratie/aristocracy*.

Niet alleen *nominering-cratie*, *democratie* en *bureaucratie*, maar ook vormen als *holografie*, *hydrologie* en *geronotofiel* bevatten één of meer elementen uit het Oudgrieks of het Latijn.. De afgelopen jaren valt er met publicaties als het inspirerende *Chronologisch woordenboek* (2001) en het recente *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* (2003) binnen de neerlandistiek een hernieuwde aandacht voor etymologie en woordgeschiedenis te constateren. Desondanks zijn dergelijke 'neoklassieke composita' tot dusver niet zeer diepgaand bestudeerd.² Als uitheemse vormen behoren ze tot het domein van wat Meesters (2002) de '(semi-)marginale morfologie' noemt. Deze marginale status houdt volgens hem verband met ten eerste de uitheemse *herkomst* en ten tweede de moeilijk te doorgronden morfologische *structuur*.

In dit artikel ga ik nader in op de herkomst van een aantal Nederlandse composita op *-cratie*. Over de morfologische structuur maak ik allereerst enkele noodzakelijke opmerkingen vooraf.

In het algemeen bestaan neoklassieke composita uit minstens twee lexicale elementen: een begin- en een eindvorm. Beginvormen als *bio-*, *demo-*, *aero-*, *hetero-* en *pseudo-* worden door Bauer (1983) *initial combining forms* genoemd, eindvormen (bv. *-cracy*, *-logy*, *-saurus*, *-icide*) noemt hij *final combining forms*. Vrijwel alle neoklassieke composita bevatten een of meer componenten die, in tegenstelling tot de constituenten van een reguliere samenstelling, niet als vrij morfeem voorkomen: *biblio-theek*, *bureau-craat*. Voor deze typische gebonden morfemen gebruiken Donalies 2000 en Meesters 2002 de door Kocourek in 1982 geïntroduceerde term *confix*. Meesters 2002 onderscheidt deze van *splinters*, die - afwijkend van confixen (*socio-*, *demo-*, *-theek*) - steeds een kortere versie van een basiswoord zijn (*emo-*, *euro-*, *info-*). In dit artikel hanteer ik de terminologie van Meesters 2002.

De analyseproblematiek kan goed worden gedemonstreerd aan het woord *democratie*. Omdat *-cratie* het betekeniselement 'heerschappij' draagt, ligt het vanuit semantisch oogpunt voor de hand deze constituent als een eigen gebonden morfeem te beschouwen:

---

² In het Engels staan dergelijke composita bekend als 'neo-classical compounds' (Adams 1973: 128; Bauer 1983: 213; Huddleston & Pullum 2002: 1661). Afzonderlijke studies over Nederlandse neoklassieke composita zijn tot dusver Van den Toorn 1988 en Meesters 2002

[[*demo-*] + [[-*craat*] + *ie*]], 'volksheerschappij'

Een argument voor deze wijze van analyseren is het feit dat de bijbehorende parafrase in het Nederlands ('volksheerschappij') dezelfde betekenisstructuur heeft.

Maar het kan ook anders. Omdat er woorden op *-craat* bestaan, moet *-cratie* een geled element zijn. De Haas & Trommelen (1993: 257) beschouwen woorden op *-cratie* als afleidingen van persoonsnamen op *-craat*:

[[[*demo-*] + [-*craat*]] + *-ie*]

Hierbij is *-ie* een beklemtoond suffix ter vorming van abstracta. Deze analyse van de morfologische structuur is goed te verdedigen, want ze doet recht aan een vorm-betekenis-systematiek die ook in andere neoklassieke composita aanwezig is:

aristocraat	aristocratie	bioloog	biologie
chirurg	chirurgie	democraat	democratie
econoom	economie	fotograaf	fotografie

Wel treedt hier weer een andere complicatie op: niet alle woorden op *-cratie* kennen een corresponderende persoonsnaam:

?infocraat	infocratie
?adhocraat	adhocratie

Het is uiteraard mogelijk om *infocratie* en *adhocratie* te beschouwen als afleidingen van denkbare, maar tot dusver niet-geraliseerde vormen *infocraat* en *adhocraat*. Maar men kan even goed volhouden dat *democraat* en *technocraat* 'Rückbildungen' zijn van *democratie* en *technocratie*. In synchroon opzicht is de keuze tussen deze beide syntagmatische analyses tamelijk willekeurig. Woorden op *-craat* en *-cratie* lijken te worden gekenmerkt door een structurele morfologische ambiguïteit en lenen zich daarom slecht voor een klassieke derivatieve analyse.

Een paradigmatische visie biedt hier wellicht uitkomst. In een paradigmatische beschouwingwijze worden morfologische dwarsverbanden aanwezig verondersteld zonder dat de ene categorie van de andere wordt afgeleid. In principe kan iedere categorie door de taalgebruiker als prototype worden genomen voor een nieuwvorming met een soortgelijke morfologische structuur.³ Binnen een paradigma

³ Vgl. Hüning (1999: 156): "Niet alle leden van dit paradigma hoeven altijd gerealiseerd te zijn. Het gaat erom dat taalgebruikers op grond van de bestaande relaties binnen de woordenschat het paradigma kennen. Vervolgens kunnen ze elke relatie accentueren ter vorming van één van de leden." Zie ook Sassen 1981: 140. Een bijkomend argument voor een paradigmatische aanpak is het verschijnsel dat in sommige taaluitingen geëxpliceerde paradigmatische verbanden met een bekend modelwoord de lezer/luisteraar helpen bij het interpreteren van de wellicht onbekende vorm:

- *Het blijft echter voor leken moeilijk om de berekeningen te vergelijken. Democratie en expertocratie staan per definitie op gespannen voet. (De Groene Amsterdammer, 17-3-1999)*
- *Het Westen is uitgekeken op zichzelf en oude idealen zijn sleets geworden. Democratie is egocratie geworden, een hopeloze parade van Big Brother-figures, de vrije markt is ten prooi gevallen aan de winterslaap van het consumentisme. (Volkskrant, 24-8-2002)*

waarin persoonsnaam (*democraat*), adjectief (*democratisch*) en abstractum (*democratie*) met elkaar corresponderen zonder dat vaststaat welk woord van welk woord is afgeleid, hoeft *infocratie* geen afleiding van een niet-bestaand *infocraat* te zijn; het kan worden geanalyseerd als een nieuwvorming naar analogie van andere woorden op *-cratie* (en naar analogie van andere composita met *info-* als eerste constituent)

Tot zover de kwestie van de morfologische structuur. Minstens even intrigerend is de vraag die in dit artikel centraal staat, naar de **herkomst** van neoklassieke composita. Ik beperk me hier tot confixen met *-cratie* als eindvorm. De ware herkomst kan alleen worden aangetoond door gedetailleerde studie van de woordgeschiedenis, waarbij het feit dat gegevens over de wijze van ontstaan of de ontleningsweg niet meer toegankelijk zijn, meestal een onoverkomelijk probleem vormen (vgl. Hüning 1999: 64; Meesters 2002: 9). Het zal blijken dat een exotisch uiterlijk en een internationale verspreiding niet automatisch betekenen dat een woord geleend is.⁴

Hieronder worden neoklassieke composita op *-cratie* naar hun herkomst ingedeeld in drie groepen:

- leenwoorden met een Grieks of Romaans element als initiële constituent (bv. *meritocratie*, *adhocratie*) → paragraaf 2;
- Nederlandse nieuwvormingen met een uitheems element als beginconstituent (*sociocratie*, *teamocratie*, *infocratie*) → paragraaf 3;
- Nederlandse nieuwvormingen met een inheems element als beginconstituent (bv. *nomineringcratie*, *kengetallenocratie*) → paragraaf 4.

Ter afronding worden de bevindingen van paragraaf 2, 3 en 4 in een tentatief diachroon kader geplaatst, waarbij ook op de vraag wordt ingegaan in hoeverre er sprake is van uitbreiding van de morfologische productiviteit. → paragraaf 5.

2. Leenwoorden met een Grieks of Romaans element als initiële constituent

Verreweg de meeste Nederlandse composita op *-cratie* staan bekend als leenwoorden. Als boeiende voorbeelden worden hier *meritocratie* en *adhocratie* besproken. Bij deze twee vormen is enerzijds sprake van een duidelijk ontleningsmoment in de vorm van een vertaling, anderzijds zijn er na de eerste ontlening in het gebruik verrassende betekenisverschuivingen opgetreden.

2.1 Meritocratie

Het Engelse woord *meritocracy* werd in 1958 gemunt door de socioloog Michael Young (1915-2002).⁵ De Nederlandse vertaling van diens *The Rise of the Meritocracy 1870-203* verscheen in 1959 onder de titel *De juiste man op de juiste plaats*. De handeling van deze toekomstroman speelt in 2033. De ik-verteller schetst in bevlogen bewoordingen een samenleving waarin een nieuw ongelijkheidsdenken domineert, gebaseerd op intelligentie en prestatie:

- *Democratie gaat onmerkbaar over in emocratie. Emoties regeren meer en meer de samenleving.* (Kardinaal Godfried Danneels op 2 september 2002 bij de opening van het academisch jaar van de Universiteit van Tilburg)

⁴ Van Bree (1996:290) houdt terecht rekening met de mogelijkheid dat zelfs een woord als *massage* los van het Franse equivalent in het Nederlands kan zijn ontstaan als afleiding van *masseren*.

⁵ Vgl. Aarts 1997.

- *In onze tijd zijn we tot de erkenning gekomen dat de democratie niet meer dan een nastrevenswaardig ideaal is en dat wij dan ook niet geregeerd worden door het volk, maar door de meest intelligenten uit dat volk. Wij worden geregeerd niet door een aristocratie van adel, noch ook door een plutocratie van rijkdom, maar door een ware meritocratie van verstandelijk begaafden.* (Young 1959: 28)⁶

De heersende klasse van deze samenleving wordt *meritocracy* genoemd. Young gebruikt het woord steevast als collectivum in deze concrete betekenis:

- *Indien er één groep recht op salarisverhoging heeft, dan is het wel de meritocratie! Het is ook beslist niet waar dat de handwerkers harder werken!* (Young 1959: 189)
- *Zo omstreeks 1990 behoorden alle volwassenen met een IQ van 125 of hoger, tot de meritocratie.* (Young 1959: 209)⁷

Youngs boek was bedoeld als een waarschuwing. Maar tot verdriet van de auteur werd de satirische strekking van zijn werk door veel taalgebruikers niet begrepen.⁸ Ook in het Nederlands wordt *meritocratie* niet altijd met de door Young geïntendeerde negatieve connotatie verbonden. Dat is uiteraard eerder een conceptuele dan een talige kwestie. Maar taalkundig gesproken is het wél opvallend is dat, afwijkend van Young, niet meer de concrete elite is bedoeld, maar - abstracter - een type samenleving:

- *Nederland is een 'meritocratie' geworden: „Mensen komen bijna altijd terecht waar ze op grond van hun talenten thuishoren”, aldus Ultee, volgens vakgenoten internationaal gezaghebbend in onderzoek naar sociale ongelijkheid. (NRC 18-6-2002).*
- *Een meritocratie waarin er nog steeds solidariteit en volledige levenskansen voor de zwakkeren worden verzorgd is toch een prachtig ideaal? De voorgenomen investeringen in het onderwijs waren een zeer goede stap in die richting. Hulde voor dit geluid in deze kortzichtige tijden...* (Gastenboek Thom de Graaf (www.d66.nl/degraaf/gastenboek/), 24-1-03)
- *Het Amerikaanse systeem is elitair aan de top, democratisch aan de basis, en in het geheel genomen een onverbidelijke meritocratie. Wie intellectuele talenten heeft en resultaten kan voorleggen, krijgt de beste mogelijkheden. Ons Europees systeem is duidelijk veel meer op egalitarisme gericht. (prof. A. Oosterlink, rector K.U. Leuven, bij de opening van het academisch jaar 2002-2003, 23-9-2002)*

⁶ "Today we frankly recognize that democracy can be no more than aspiration, and have rule not so much by the people as by the cleverest people; not an aristocracy of birth, not a plutocracy of wealth, but a true meritocracy of talent." (Young 1973: 21)

⁷ "If anyone is entitled to the increment, it is the meritocracy."; "By 1990 or thereabouts all adults with I.Q.s of more than 125 belonged to the meritocracy." (Young 1973: 160 en 176).

⁸ In het jaar voor zijn dood schreef Young: "I have been sadly disappointed by my 1958 book, *The Rise of the Meritocracy*. I coined a word which has gone into general circulation, especially in the United States, and most recently found a prominent place in the speeches of Mr Blair. The book was a satire meant to be a warning (which needless to say has not been heeded) against what might happen to Britain between 1958 and the imagined final revolt against the meritocracy in 2033. Much that was predicted has already come about." (*The Guardian* 29-6-2001)

- *Zij zijn de slachtoffers van wat de aan het begin van het jaar overleden Britse socioloog Michael Young de meritocratie heeft genoemd: een type samenleving waarbinnen een grote gelijkheid van kansen heerst en waarin mensen de plaats innemen die hun qua opleiding en capaciteiten toekomt. Wie in zo'n samenleving zijn best doet, maar toch niet vooruitkomt, kan maar één conclusie trekken: het ligt aan hemzelf. (NRC 1-11-2002)*

Het is de vraag waar deze betekenisverschuiving⁹ vandaan komt. Wellicht is deze tot stand gekomen door een combinatie van aan de ene kant herontlening in de abstracte betekenis en aan de andere kant herinterpretatie naar analogie van bekende soortgelijke composita als *bureaucratie* en *technocratie*, die ook vaak in abstracte zin worden gebezigd.

2.2 Adhocratie

Een soortgelijk verschijnsel doet zich voor bij het leenwoord *adhocratie*. Het Amerikaanse woord *adhocracy* werd voor het eerst gebruikt door Alvin Toffler in 1970. De Nederlandse vertaling van Tofflers veelgelezen toekomstvisie *Future Shock* verscheen in 1971 onder de titel *Toekomstshock*:

- *Want wij zijn getuigen niet van de overwinning, maar van de instorting van de bureaucratie. Wij zijn in feite getuigen van de komst van een nieuw organisatorisch stelsel dat in steeds sterkere mate de bureaucratie zal uitdagen en uiteindelijk vervangen. Dit is de organisatie van de toekomst. Ik noem deze 'ad-hocratie'. (Toffler 1971: 103)¹⁰*

Aanleiding voor deze voorspelling was de door Toffler waargenomen opkomst van tijdelijke projectteams, task forces en andere 'ad hoc groups'. Deze zouden de bestendigheid, de hiërarchie en de arbeidsverdeling van de traditionele 'bureaucratische' organisaties uiteindelijk tenietdoen. Toffler beschouwt de komst van de adhocratie als een van de belangrijkste organisatorische omwentelingen van de nabije toekomst, die van de betrokken mensen veel flexibiliteit zal vergen. Hij gebruikt de term zowel abstract als concreet:

- *Wij zijn op weg van de bureaucratie naar de ad-hocratie. (Toffler 1971: 112)*
- *De embryonale ad-hocratieën van nu eisen een radicaal ander geheel van menselijke kenmerken. (Toffler 1971: 119-120)¹¹*

Ook in het Nederlands is deze organisatiebenaming in gebruik:

⁹ Vgl. de abstracte omschrijving van Van Dale 1999: "samenleving waarin de sociale status bepaald wordt door prestaties en capaciteiten."

¹⁰ "For we are witnessing not the triumph, but the breakdown of bureaucracy. We are, in fact, witnessing the arrival of a new organizational system that will increasingly challenge and ultimately supplant bureaucracy. This is the organization of the future. I call it "Ad-hocracy". (Toffler 1990:125). Dit citaat is een duidelijke echo van een passage uit *Changing Organizations* van Warren G. Bennis (1966: 12), die echter een omslachtiger term hanteert: "Adaptive, temporary systems of diverse specialists, solving problems, linked together by coordinating and task-evaluative specialists, in organic flux, will gradually replace bureaucracy as we know it. As no catchy phrase comes to mind, let us call this an "organic-adaptive" structure."

¹¹ "We are moving from bureaucracy to Ad-hocracy"; "The embryonic Ad-hocracies of today demand a radically different constellation of human characteristics." (Toffler 1990: 136 en 146).

- De Amerikaanse organisatiedeskundige Henri Mintzberg onderscheidt verschillende organisatietypen. Een daarvan is de zogenaamde *adhoc-cratie*. Dit is een innovatieve organisatie, veelal projectmatig ingesteld met veel 'jonge honden'. De *adhoc-cratie* heeft veel weg van een managementadviesbureau, c.q. projectorganisatie. De *adhoccratie* past de zogenaamde 'grass-roots-strategie' toe, dat wil zeggen dat ideeën van 'onder naar boven' en van 'buiten naar binnen' groeien. De verantwoordelijkheden liggen zo laag mogelijk in deze innovatieve organisatie. (Timon L. van Zessen: Administratieve organisatie; bundeling van werkprocessen. In: *B&G* 24 (1997), nr. 1)¹²

Het is geen toeval dat de spelling in dit citaat afwijkt van de Van Dale-spelling *adhocratie*. Het Amerikaanse woord kan worden geanalyseerd als een overlappend compositum: het eerste en het tweede lid hebben twee klanken gemeenschappelijk (*adhocracy*). In het Nederlands zijn de gedekte o van *adhoc*- en de vrije o van *-ocratie* daarentegen verschillende klinkers. Het woordspel beperkt zich bij het Nederlandse leenwoord tot de letter *c*, en is eerder visueel-grafisch van aard.

Evenals *meritocratie* blijkt *adhocratie* vatbaar voor herinterpretatie. Pejoratief gebruik wordt aangetroffen in vindplaatsen als:

- *In plaats daarvan wordt het korps aangestuurd door een soort van ad-hoc-cratie/crisismanagement, hetgeen duidelijk zijn invloed heeft op het welzijn van de werknemers.* (Amsterdamse Politie Vakorganisatie, *Beleidsvisie APV 1999-2004*)
- *Hoe verkrijgen we snelheid zonder te vervallen in adhocratie en chaos?* (aankondiging van Roel Wagter e.a.: *Snelheid en samenhang in business- en ICT-architectuur*. Den Bosch 2001, www.soveti.nl, 27-4-2001)

Het is niet gemakkelijk uit te maken of dit pejoratieve gebruik samenhangt met een ongunstige connotatie van het woord *ad hoc* (bv. in het compositum *ad-hocplossing*) dan wel met een negatieve lading van paradigmatisch verwante composita als *bureaucratie* en *technocratie*.¹³

Meritocratie en *adhocratie* zijn daarmee duidelijke voorbeelden van leenwoorden die na de eerste ontlening een betekenisverschuiving kunnen ondergaan

3. Nederlandse nieuwvormingen met een exotisch uiterlijk

Niet alle composita op *-cratie* zijn geleend. In deze paragraaf laat ik zien dat er in het Nederlands wel degelijk 'exotische' woorden op *-cratie* zijn gevormd. Dit geschiedt aan de hand van detailonderzoek naar de woordgeschiedenis. De drie besproken voorbeelden vertegenwoordigen evenzovele verschillende typen composita: *sociocratie* (op basis van *confix*), *teamocratie* (op basis van vrij morfeem) en *infocratie* (splintercompositum). Dankzij hun uitheemse uiterlijk raakten de Nederlandse termen *sociocratie* en *infocratie* ook in andere talen bekend.

¹² In de bedrijfs- en bestuurskunde is de *adhocratie* inderdaad bekend geworden door de organisatietypologie van Henry Mintzberg. Zie ook Waterman 1993.

3.1 Sociocratie

Het Franse woord *sociocratie* werd in 1851 gemunt door Auguste Comte (1798-1857), de positivistische filosoof die ook het woord *sociologie* heeft bedacht:

- Si donc la *théocratie* et la *théolatrie* reposèrent sur la *théologie*, la *sociologie* constitue certainement la base systématique de la *sociocratie* et de la *sociolatrie*. (Comte 1851: 403)

Voordat ik de Nederlandse nieuwvorming *sociocratie* bespreek, ga ik kort op de geschiedenis van het gelijkkluidende Franse woord in, dat een duidelijk andere betekenis heeft. Onder *sociocratie* verstaat Comte een rechtvaardige samenleving die is gebaseerd op de inzichten van de wetenschap der sociologie. Comtes sociocratie kan worden omschreven als de heerschappij van de maatschappij, die in principe geheel Europa of zelfs de gehele mensheid omvat en waarin de liefde tot de medemens een basisbeginsel vormt.¹⁴ In zijn *Catéchisme positiviste* (1852) presenteert hij dit religieus getinte ideaal als alternatief voor democratie en aristocratie, politieke systemen die Comte zelf aan den lijve had ervaren:

- Nous venons donc ouvertement délivrer l'Occident d'une démocratie anarchique et d'une aristocratie rétrograde, pour constituer, autant que possible, une vraie sociocratie, qui fasse sagement concourir à la commune régénération toutes les forces humaines, toujours appliquées chacune suivant sa nature. (Comte 1966: 29)

Door Lester Ward (1841-1913), een van de grondleggers van de Amerikaanse sociologie, werd Comtes nieuwvorming als leenvertaling in het Amerikaans geïntroduceerd. In *Dynamic Sociology* (1893) geeft deze 'Amerikaanse Aristoteles' (Chugerman 1939) een systematische uiteenzetting van het vakgebied der sociologie:

- The science which concerns itself with the laws of the social *order* is social statics. That which considers the conditions of social *progress* is social dynamics. One branch of social dynamics confines itself to the normal changes going on in society under the sole influence of natural laws, and is strictly analogous to the dynamics of astronomy or physics. (...) But the other branch of social dynamics, that which embraces the influence of those active or positive forces heretofore described, necessarily connects the study of these forces with the art of applying them, which is a distinctly human process, and depends wholly on the action of man himself. This art may be very appropriately named *Sociocracy*, although it is the same that has been sometimes called *politics*, giving to that term a much wider range than that now usually assigned to it. We have, therefore, besides social statics, negative and positive social dynamics, all of which classes are necessary to constitute sociology as a true science. (Ward 1968: 60, zie ook Ward 1893)

---

¹³ De betekenisomschrijving van *Van Dale* (1999) is niet pejoratief, maar wel abstract: 'bestuursvorm waarbij de beslissingen niet op grond van beleid, maar 'ad hoc' (bij een welbepaalde gelegenheid of kwestie) worden ondernomen'.

¹⁴ Zie over Comtes sociocratie Wagner (2001: 86-87)

Ward deelt de sociologie in verschillende vakgebieden in. De toegepaste sociologie, die op basis van gevonden wetmatigheden de samenleving actief wil beïnvloeden, noemt hij *sociocracy*.¹⁵ Tot zover de Frans-Amerikaanse sociologische traditie, waarin de nieuwvorming van Auguste Comte school heeft gemaakt.

Het Nederlandse *sociocratie* heeft een betekenis die duidelijk verschilt van de invulling van Comte en Ward. In het proefschrift *Sociocratie als Sociaal Ontwerp* (1992) - en in tal van eerdere publicaties - werkt Gerard Endenburg (geboren 1933) een besluitvormingsmodel voor organisaties uit op basis van consensus, waarin medezeggenschap, individuele inbreng en koppeling van hiërarchische niveaus de betrokkenheid van de medewerkers moeten vergroten. Deze aanpak, door de auteur in 1970 in zijn eigen elektrotechnisch bedrijf geïntroduceerd, heeft in Nederland en daarbuiten veel navolging gevonden. In 1978 richtte Endenburg het Sociocratisch Centrum Nederland op.¹⁶ Naast het directeurschap van deze organisatie bekleedt Endenburg aan de Universiteit Maastricht de leerstoel 'De Lerende Organisatie, in het bijzonder de sociocratische kringorganisatie'.¹⁷

Gevraagd hoe Endenburg op het woord is gekomen, antwoordde hij:

- *Ik heb de naam 'sociocratie' van Kees Boeke overgenomen. Van 1943-1948 was ik werker (leerling) op zijn Werkplaats Kindergemeenschap (school). (...) Zelf gebruik ik 'Sociocratie is een vorm van sociale beïnvloeding op basis van gelijkwaardigheid bij de besluitvorming middels het consentbeginsel.' Consent als principe van geen overwegend en beargumenteerd bezwaar. Vanaf 1970 spreek ik over de sociocratische kringorganisatie. Sociocratie als wijze van besluitvorming en kring als plek waar dat wordt gebruikt. Ik noem het een methode en probeer het wetenschappelijk te onderbouwen. De sociocratische kringorganisatie is dan een methode om organisatie te produceren en te leiden op basis van gelijkwaardigheid bij de besluitvorming middels consent. Zelf heb ik enkele jaren in de USA gewerkt met sociocratie. Daar is nu een groep mensen actief mee aan de slag. Internationaal is er door mij ook veel aandacht besteed aan de invoering van sociocratie. Ook publicaties in vele talen. (mail 16-4-2003)*

Endenburg verwijst naar de onderwijshervormer Kees Boeke (1884-1966), die in 1926 te Bilthoven een eigen school had opgericht, de Werkplaats, die vanaf 1934 de naam Werkplaats Kindergemeenschap droeg. Koningin Beatrix bezocht deze school van 1945-1950, ook de prinsessen Irene, Christina en Margriet en de historicus Hermann von der Dunk waren er 'werker'. Boekes pedagogisch ideaal was

¹⁵ Ward bekent zich schatplichtig aan Comte: "Comte is no advocate of *laissez faire*. (...) His eminently just and philosophical definition of the true criterion of all real science as its ability to foretell unknown results from the co-ordination of present known phenomena, becomes, when applied to the last and greatest of all sciences, identical with the doctrine so constantly advocated in this work, that the future of human society is in its own hands, and that a great and rapid progress can be artificially attained through clear and accurate scientific foresight of the necessary effect of present human modifications. If sociology is a science, there can be no escaping this conclusion. (...) This is the department of active social dynamics, or *sociocracy* (...), which Comte dimly saw, but which his successors have thus far failed to recognize." (Ward 1968: 137). Zie ook Shenhav (2002: 204).

¹⁶ Domeinnaam: www.sociocratie.nl.

¹⁷ Zie o.m. Endenburg 1974, 1981, 1992 en 1998a. Het woord *sociocratie* is vanaf de elfde druk (1984) opgenomen in *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*. De betekenisomschrijving vertoont invloed van het werk van Endenburg: "bestuursvorm die het midden houdt tussen arbeiderszelfbestuur en een autoritair geleide onderneming."

gericht op het leren samenleven en samenwerken van kinderen van verschillende leeftijd, afkomst, aanleg en geslacht.¹⁸

De overlevering van het compositum *sociocratie* bij Kees Boeke is met dramatische gebeurtenissen tijdens de laatste weken van de Duitse bezetting verbonden. In de loop van de oorlog was het steeds moeilijker geworden de school van Boeke draaiende te houden. Een dieptepunt was, kort voor de bevrijding, diens arrestatie door de Gestapo. De nacht tevoren was een Joods verzetsman gearresteerd die in de Werkplaats onderdak had gevonden en twee locomotieven tot ontploffen had gebracht. Boeke droeg op het moment van zijn aanhouding een pamflet over politieke herordening bij zich, dat hij na de Bevrijding wilde publiceren. De tekst, waarvan de eerste paragraaf begon met de woorden: "Geen dictatuur!", bracht hem in moeilijkheden, en hij werd meegenomen naar het hoofdkwartier van de SS te Utrecht. De verzetsman kreeg een paar dagen later de kogel, Boeke zelf werd in de algehele chaos van de Duitse capitulatie na een week vrijgelaten (Rawson 1956: 70-73).

Het betreffende pamflet, getiteld *Redelijke ordening van de mensengemeenschap* en gedateerd 5 mei 1945, werd daags na de bevrijding "in grote oplaag" verspreid. Boeke verwerpt hierin de politieke systemen van de dictatuur en het parlementarisme, en stelt voor de herordening een derde oplossing voor:

- *Het moet echter niet zijn een democratie, die berust op macht, zij het dan ook de macht van een meerderheid, maar een werkelijke gemeenschapsdemocratie, dat is de ordening van de gemeenschap dóór de gemeenschap, anders gezegd een zelftucht van de gemeenschap. Hiervoor gebruik ik de term "sociocratie". (Boeke 1967: 7).*

Boeke had dit besluitvormingssysteem tijdens een verblijf in Engeland bij de Quakers leren kennen. Deze hadden sinds eeuwen een stelsel ontwikkeld, dat elke beslissing op grond van stemmenmeerderheid verwerpt en alle gemeenschappelijke actie baseert op onderlinge overeenstemming. Boeke stelt voor deze grondgedachte geleidelijk aan en van onderop tot beginsel van de gemeenschapsordering te maken. Een voorwaarde voor dit proces is de bewuste opvoeding in deze richting.

Het compositum *sociocratie* wordt door Boeke als volgt toegelicht:

- *Aan het systeem waarvan ik heil verwacht, heb ik de naam "sociocratie" gegeven. Sommigen zullen het betreuren, dat in dit woord een latijnse vorm gecombineerd is met een Griekse. Er zijn echter in onze taal al verschillende zulke combinaties die burgerrecht hebben verkregen, en bovendien drukt de term duidelijk uit, wat zij wil zeggen. (Boeke 1967: 13)¹⁹*

---

¹⁸ Over Kees Boeke uitvoerig Kuipers 1992 en Rawson 1956.

¹⁹ Het gebruik van het woord *sociocratie* door Boeke kan worden getraceerd vanaf 1940. Dat de term in Boekes kring verbreid was, blijkt uit een brief aan Boeke van 2 februari 1940, berustend in diens archief op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam: "Hooggeachte Heer Boeke, 'k Wilde U alleen maar even laten weten dat ik mij schaar bij degenen (de velen, hoop ik) die belangstellend uitzien naar het artikel, dat U wilt gaan schrijven over "sociocratische werkmethode". (volgens "Vernieuwing" van Januari, blz 40)" Met "Vernieuwing" wordt bedoeld op het tijdschrift *Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs* (VOO), vanaf 1938 het orgaan van de Werkgemeenschap voor Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs (1939: 600 leden).

Het is boeiend om hier nog eens Auguste Comte te citeren. In een voetnoot in zijn *Système de politique positive* (1851) verduidelijkt deze enthousiaste woordensmid zijn gebruik van de term *sociocratie* op een manier die treffend met Boekes toelichting overeenkomt:

- J'ai d'abord regretté la composition hybride de ces trois termes indispensables, quoiqu'elle soit évidemment motivée par l'insuffisance spéciale des racines purement grecques. Mais j'ai ensuite reconnu que cette imperfection grammaticale trouve une heureuse compensation dans l'aptitude directe d'une telle structure à rappeler toujours le concours historique des deux sources antiques, l'une sociale, l'autre mentale, de la civilisation moderne. L'hybridité n'a point empêché d'admettre plusieurs termes systématiques dont le besoin se faisait sentir, comme *minéralogie*, etc. A plus forte raison, ne peut-elle entraver l'introduction de noms ainsi doués, par leur formation même, d'une éminente propriété philosophique. Déjà tous les penseurs occidentaux ont accepté, d'après mon ouvrage fondamental, le mot de *sociologie*. J'espère obtenir bientôt un pareil accueil pour les expressions connexes de *sociocratie* et *sociolatrie*, dont l'usage va devenir encore plus nécessaire, et n'adoptèrent sans difficulté les nombreux auditeurs de mon cours philosophique sur l'histoire générale de l'humanité. (Comte 1851: 403)

Anders gezegd: Comte voert ter verontschuldiging voor zijn mengvormen een gebrek aan zuiver Griekse wortels aan. Hij motiveert de neoklassieke composita *sociologie*, *sociocratie* en *sociolatrie* door erop te wijzen dat hun hybride karakter twee tradities weerspiegelt waaruit onze beschaving is voortgekomen; mede daarom zouden deze woorden erg geschikt zijn als filosofische termen. Ook andere Latijns-Griekse woorden, bv. *mineralogie*, hebben volgens Comte voor de wetenschap hun nut bewezen. Omdat het woord *sociologie* al is geaccepteerd, hoopt hij dat ook *sociocratie* en *sociolatrie* een goed onthaal zullen vinden.

De toelichtingen van Comte hebben veel weg van die van Boeke. Alletwee vragen ze excuus voor het mengen van Latijn en Grieks in één woord. Beiden verwijzen ze naar bestaande modelwoorden op *-cratie*, die kennelijk een prototypische inspiratie leverden. Frappant is ook dat zowel Comte als Boeke na afweging van twee politieke systemen de sociocratie als derde weg presenteren.

Boeke rept echter met geen woord van Comte - met wie hij in levensbeschouwelijk opzicht niet veel gemeen had²⁰ -, en zijn invulling van de term wijkt danig af van die van de Franse positivist. Boeke presenteert het woord *sociocratie* niet als een bestaande term, maar als een nieuw Nederlands woord. Het lijkt erop dat hij - bijna honderd jaar na Auguste Comte - het woord opnieuw heeft bedacht. Zoiets kan voorkomen. Bekend is het voorbeeld van de historicus Johan Huizinga, die in de jaren '30 het woord *geestesmerk* verzong en er later achterkwam dat deze samenstelling al door Abaraham Kuiper was gebezigd. Schultink (1979:52) merkt volkomen terecht op: "Een taalgebruiker kan een toch wel reeds tot de taalschat behorend maar hem onbekend gebleven woord opnieuw produceren."

Boekes *sociocratie* is daarmee niet een Frans leenwoord, maar een Nederlandse nieuwvorming, en aldus een vroege 'inheemse' bijdrage tot het paradigma der composita met *socio-* (en *psycho-*) als eerste lid, die Van den Toorn (1988: 67-68) als typisch ziet voor een twintigste-eeuwse golf van neoklassieke woordvorming onder invloed van de opkomende sociale wetenschappen.

²⁰ Kuipers 1992 beschrijft Boeke als een reformpedagoog wiens denkbeelden hun oorsprong vonden in een utopische levensvisie, gebaseerd op een religieus gemotiveerd, radicaal pacifisme.

In de specifieke interpretaties van Boeke en Endenburg is het woord *sociocratie* ook buiten ons taalgebied bekend geworden.²¹ Te Twinoaks probeert een gemeenschap bewust te leven volgens het Endenburgse besluitvormingsmodel (www.twinoaks.org/clubs/sociocracy). Niet alleen in deze Amerikaanse kring, maar overal elders waar sprake is van invloed van Endenburg, is het woord *sociocracy* te beschouwen als een leenwoord uit het Nederlands. Het Amerikaans had dit woord reeds in de negentiende eeuw via Ward aan het Frans ontleend, maar heeft het in de twintigste eeuw herontleend aan het Nederlands, via Gerard Endenburg.²²

3.2 Teamocratie

Ook van het woord *teamocratie* bestaat er een buitenlands equivalent. Toch is het evenals *sociocratie* geen leenwoord, maar een Nederlandse nieuwvorming. Het Amerikaanse woord *teamocracy* werd in april 1996 geïntroduceerd door David Cleland in zijn boek *Strategic Management of Teams* (Cleland 1996), ter aanduiding van een "organizational design for the strategic management of teams." Prof. Cleland (Pittsburgh University, Department of Industrial Engineering) deelde desgevraagd mee:

- Yes, I believe that my use of the term "teamocracy" was first use. Such a term was needed to describe the evolving use of teams in contemporary organizations. (mail 15-4-2003).

In een artikel in het managementblad *Leidinggeven & organiseren* (Van der Merché 1999) wordt echter terloops opgemerkt dat het Nederlandse woord *teamocratie* al vóór 1996 gebruikt werd door Kramp Groep bv te Varsseveld. Inderdaad was dit compositum al in 1995 bij deze multinationale groothandel in omloop. Twee voorbeelden uit interne stukken:

- *Om vergroeiingen te voorkomen kunnen we wel proberen de individuele processen zoveel mogelijk zichtbaar te maken, zodat we dichterbij onze droomorganisatie komen. Bovendien hebben we het hele project, tot nu toe met succes, "teamocratisch" vorm gegeven.* (Laura van der Brugge, notitie aan de SOK (Structuur Overleg Kring), 8-2-1995)
- *Het in woorden vatten van gedachten bleek niet gemakkelijk. Na twee bijeenkomsten heeft Anjo het een en ander op papier gezet. Anjo leidt zijn verhaal in. In klein comité is de fout gemaakt "wie doet wat", dus huidige taken te beschrijven. Echter, team staat centraal (teamocratie), dus vanuit teams (gedrag van mensen/rol) beschrijven. Taakindeling moet binnen team geboren worden.* (Annemarie Houwer, Notulen van de SOK, bijeenkomst 16-2-1995)

Dhr. Oldersma, directeur van Kramp Groep, licht het ontstaan van het Nederlandse woord als volgt toe:

---

²¹ Zie bv. Endenburg 1994 en Endenburg 1998b. Zie voor een overzicht van Endenburgs internationale activiteiten www.skdgroep.nl/adviseurs_ge.htm.

²² Wellicht ook via Kees Boeke, die eveneens als internationale multiplicator van het woord *sociocratie* is opgetreden, voor het Duits bv. met Boeke 1949. De "uitzonderlijke bekendheid van de Nederlander Boeke in de Angelsaksische landen" wordt geïllustreerd door de anekdote van G. Bolkestein (1956:100), aan wie tijdens zijn verblijf in Engeland en de VS voortdurend de vraag werd gesteld: 'How is Boeke?'

- Het woord "teamocratie" is ontstaan in onze zogenaamde Structuur Overleg Kring, die in 1994 brainstormde over een nieuwe organisatiestructuur. Deels was deze gebaseerd op de sociocratische beginselen (van Gerard Endenburg). Om het wat "eigens" te geven werd de naam teamocratie geopperd. Ik weet niet meer door wie precies, maar in ieder geval binnen de reeds genoemde Structuur Overleg Kring, waarin vertegenwoordigers van management en leden OR zaten. Indachtig de sfeer van de teamocratie (op een wijze wijze samen samenwerken) hou ik het er op dat de term in dat TEAM ontstaan is. In mijn stukken duikt de term voor het eerst op in notulen van deze kring van februari 1995. In 1995 hebben wij deze structuur op basis van teamocratie inderdaad in onze onderneming ge-introduceerd. Wij wisten toen (nog) niets af van David Cleland. Even later echter ontdekten we dat hij de term inderdaad - op een andere wijze - gebruikt in zijn boek. Dus: wie het eerst het woord gebruikte durf ik niet te zeggen (wij in 1994/1995, hij publiceerde hem in 1996), in ieder geval wisten wij niets van elkaars "vondst" af! Dat we hem ongeveer in dezelfde tijd beiden gebruikten, berust kennelijk op toeval. Ik vind het wel aardig om te vermelden dat wij nog steeds de grondbeginselen van onze teamocratie hanteren (teams leiden teams, besluitvorming op basis van consent). (mail 26-4-2003)

Uit dit relaas valt op te maken dat de term in twee verschillende landen vrijwel tegelijk werd gemunt: een geval van morfologische polygenese. In het Engels is het procédé dat aan *teamocracy* ten grondslag ligt, productief, al zijn composita op -(o)cracy met een inheems woord als beginconstituent schertsend bedoeld: *barristerocracy*, *beerocracy*, *cuntocracy*, *clubocracy*, Melvilles *riotocracy*.²³ In de morfologie van het Nederlands daarentegen is een dergelijke combinatie van een vrij morfeem met de bindklinker o en het eindconfix -cratie als type nieuwvorming minder gebruikelijk.

Uit de brief van dhr. Oldersma blijkt dat *sociocratie* in paradigmatisch opzicht model stond. Maar terwijl het eerste lid van *sociocratie* een beginconfix is, begint *teamocratie* met een vrij morfeem. In morfologisch opzicht heeft *teamocratie* eigenlijk meer gemeen met *televisiecratie* en *videocratie* dan met *sociocratie*. Wellicht is niet zozeer de woordstructuur als wel de klank bij de vorming van *teamocratie* het uitgangspunt geweest, immers: "In het algemeen is de trochee op -o in het Nederlands populair" (Van den Toorn 1988: 92, zie ook Van den Toorn 1987).

De trochee op -o hebben *teamocratie*, *sociocratie*, *bureaucratie* en *democratie* gemeen met een andere Nederlandse nieuwvorming: *infocratie*.

3.3 Infocratie

Op het eerste gezicht lijkt *infocratie* een leenvertaling van het veelgebruikte Amerikaanse woord *infocracy*. Het Nederlandse woord is bekend uit *De Infocratie* (1994) van Arre Zuurmond, hoogleraar 'ICT en de toekomst van het openbaar bestuur' aan de Universiteit Leiden. Zuurmond betoogt in zijn dissertatie dat het in de sociologie en de bestuurskunde veelgebruikte Weberiaanse concept van de 'bureaucratie' niet meer voldoet om de maatschappelijke gevolgen van ICT te beschrijven. Als alternatieve term stelt hij *infocratie* voor:

²³ Het *Oxford English Dictionary* beschrijft combinaties als *brokerocracy* en *shipocracy* als 'colloquial or newspaper words', gebruikt 'to designate in mockery or ridicule any dominant, superior or aspiring class' (*OED* s.v. -cracy). Zie ook Adams (1973: 184) en Bauer (1983: 275).

- *Rest nog de vraag wiens werkelijkheid 'de werkelijkheid' wordt. Daartoe hebben we autorisaties nodig. Door middel van autorisaties bepaalt de politiek meester wie de feiten creëert en wie zich allemaal aan die feiten te houden hebben. Autorisaties, in combinatie met de informationele rationalisering, logische integratie en feitelijke verificatie, laten de Infocratie ontstaan. Deze infocratie is het meesterlijk instrument in handen van de macht: daarmee kan bepaald worden wat de feiten zijn, wat gedacht kan worden en wat gedaan kan worden. (Zuurmond 1994, par. 11.5)²⁴*

Het woord blijkt een eigen vondst van prof. Zuurmond:

- *Ik heb het woord zelf geïntroduceerd, naar aanleiding van mijn onderzoek naar de "weberiaanse bureaucratie". (...) een ingeving tijdens een wandeling op het strand, bracht mij op de term infocratie: het vat mijn bevindingen van vijf jaar onderzoek in 1 woord samen en past zeer goed in de weberiaanse traditie van werken met ideaal-typen. Later vernam ik van een professor informatica in Delft, dat hij wel eens op een engelstalige paper was gestuit met het begrip infocracy, maar dat was een andere invulling. Ik ben dus wel de eerste nederlands-talige gebruiker van dat woord, maar er is eerder iemand geweest die de engelse term heeft bedacht. (mail 5-5-2003)²⁵*

Voor Zuurmonds nieuwvorming stond kennelijk het woord *bureaucratie* (in de bekende ideaaltypische interpretatie van Max Weber) model. Toch wijkt de morfologische structuur enigszins af van die van deze prototypische voorganger: terwijl *bureaucratie* met het uitheemse woord *bureau* begint, kan het beginlid van *infocratie* worden geanalyseerd als een splinter. In paradigmatisch opzicht hoort *infocratie* wat de beginconstituent betreft bij het rijtje van andere recente splintercomposita als *infomediair*, *infomercial*, *infopreneurship* en *infotainment* (vgl. Meesters 2002).²⁶

Evenals *sociocratie* is Zuurmonds *infocratie* in omringende talen beland.²⁷ Dat is niet verwonderlijk. Heel wat neoklassieke composita behoren tot de internationale woordenschat.²⁸ Juist dankzij hun exotische uiterlijk konden de Nederlandse nieuwvormingen *sociocratie* en *infocratie* zich moeiteloos over taalgrenzen heen verspreiden, en zijn ze geschikt als internationale wetenschappelijke termen.

---

²⁴ Op internet gepubliceerd onder www.infocratie.nl.

²⁵ *Infocratie* niet in Van Dale 1999. Het door Zuurmond vermelde *infocracy* is niet opgenomen in het suffixwoordenboek van Michaels (1993), waaruit misschien kan worden opgemaakt dat ook het Angelsaksische woord in de jaren '90 bekend is geraakt.

²⁶ Van den Toorn (1988:95) beschouwt *info* niet als een splinter, maar als een nieuwgevormd substantivum waarmee reguliere samenstellingen gevormd worden: *info-avond*, *info-bord*, *info-lijn*, *info-markt*.

²⁷ Zie bv. Zuurmond 1995, Zuurmond & Sneller 1996, Zuurmond 1997 en Smith 1999.

²⁸ Van der Sijs en Engelsman (2000) spreken naar aanleiding van neoklassieke composita van 'een soort Esperanto van de wetenschap'. Ook Meesters (2002:10-12) wijst erop dat de uitheemse morfologie bij uitstek interlinguaal verbonden is met de morfologie van andere talen.

4. Nieuwvormingen met een inheems woord als eerste constituent

Naast leenwoorden en Nederlandse 'exotische' nieuwvormingen kan er een derde type composita op -*cratie* worden aangewezen: incidenteel worden vormen aangetroffen die een inheems woord als basis hebben (type: *nominering-cratie*):

- *Het is een democratie, but not as we know it. Het is eerlijker, sneller, efficiënter. In 2030 spreken we van een netwerk-cratie. Alles en iedereen communiceert met elkaar. Direct, draadloos. (NRC 21-9-1999)*
- *Belangrijke maatschappelijke vraagstukken, sprak hij, zijn door oprukkende «fractiecratie» ernstig «verstikt» geraakt. Waar het werkelijk om ging, benadrukte De Milliano almaar, was de terugkeer «naar een democratie van bezieling». (De Groene Amsterdammer 27-1-2001)*
- *digitale 'dictatuur', vb. koppeling databases, kengetallencratie. (Jasper M. Ragetlie: Agendavorming in het informatietijdperk, presentatie proefschriftonderzoek, 12-11-2001)²⁹*
- *De democratie in de VS is bovendien bij uitstek een partijcratie, in hun geval een twee partijen stelsel, waarin de opvattingen nauwelijks verschillen. (Bruisvat 6, winter 2001-2002)*
- *De-moord-kratie, Pim, we love you. (Spandoek aan het kruispunt Neerbosch bij Nijmegen in de week na 6 mei 2002)*

Partijcratie is waarschijnlijk een vernederlandsing van *partycracy*. De andere voorbeelden zijn zeker niet ontleend.

Ook afkortingen kunnen aan dit procédé meedoen:

- *Heel voorzichtig stel ik vast dat de zapdemocratie vooral een tv-cratie is. Veel van wat burgers als voor waar aannemen, vindt zijn bron in snelle berichtgeving, de virtuele fastfood-combinaties, de mening die anderen hem 'opleggen' via de beeldbuis. (Alfred van Hall: De burger als spil in de samenleving, toespraak 2002)*
- *Binnen de strakke (kadaver)discipline van onze universiteit durft niemand meer zijn gezond verstand te gebruiken: iedereen is bang om op zijn vingers te worden getikt voor een uitstapje buiten de angstig smalle marges, zelfs als het logisch is om dit wél te doen. Gelukkig zijn er in een TU/e-cratie, een soort van doorgesloten stalinisme, nog manieren om dit soort problemen op te lossen. (Cursor/29, Informatie- en opinieblad van de Technische Universiteit Eindhoven 30-3-2000).*

De vraag of hier wellicht sprake is van een structurele morfologische verandering, wordt beantwoord in paragraaf 5.

---

²⁹ De presentatie vond plaats tijdens een discussiebijeenkomst van de onderzoeksgroep 'Internet en Openbaar bestuur', bestaande uit personen van het ministerie van BZK, het ministerie van VROM en enkele universiteiten, en werd gepubliceerd op internet (www.internetenopenbaarbestuur.nl/objects/ragetlie.ppt). Drs. Ragetlie (Universiteit Utrecht) motiveert zijn nieuwvorming op een soortgelijke wijze als prof. Cleland: "bij de betreding van nieuw terrein moeten soms voor nieuwe verschijnselen nieuwe begrippen worden gezocht/geconstrueerd." (mail 15-4-2003).

5. Een diachrone lijn?

Kunnen de bovenstaande bevindingen worden ingepast in een historische lijn van toenemende morfologische productiviteit? De onderstaande tabel geeft allereerst een overzicht van bekende gedateerde composita op *-cratie*:

1583	aristocratie
± 1600	democratie
1734	ochlocratie
1799	autocratie
1824	theocratie
1824	fysiocratie
1832	robinocratie
1843	kakocratie
1843	bureaucratie
1843	timocratie
1843	pantocratie
1843	gynaecocratie
1843	stratocratie
1847	xenocratie
1847	thalassocratie
1875	Christocratie
1901-25	plutocratie

Bronnen: Weiland 1843, WNT, Van Veen & Van der Sijs 1997, Van Dale 1999, Van der Sijs 2002

Het oudst bekende Nederlandse woord op *-cratie* luidt: *aristocratie*. Het wordt voor het eerst aangetroffen in 1583 (Van der Sijs 2002: 877), maar raakte volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (II: 644) in de achttiende eeuw werkelijk in omloop. *Aristocratie* gaat via het Frans terug op het Attisch-Griekse ἀριστοκρατία, 'regering der besten'.

Veel oudere composita op *-cratie* zijn in het Nederlands nog steeds bekend; andere waren vroeger wellicht gebruikelijk, maar zijn inmiddels in de vergetelheid geraakt. Zo heeft de patriot Joan Derk van der Capellen het over *ptochocratie* en *juntocratie*.³⁰ Weinig gangbaar zijn tegenwoordig ook *aristo-robino-theocratie* (door Weiland 1843 omschreven als "heerschzucht des adels, der geregshoven en der geestelijkheid") en *ochlocratie* (Weiland: "regeringsvorm, waarbij het gemeene volk den baas speelt, hetwelk zich daarbij meer door kwade begeerte, dan door verstand laat leiden").

We dienen rekening te houden met de mogelijkheid dat er vroeger nog andere composita op *-cratie* hebben bestaan die thans in onbruik zijn geraakt. Deze onzekerheid maakt het doen van

³⁰ Vgl. WNT 2: 644.

uitspraken over een diachrone morfologische ontwikkeling enigszins hachelijk. Onder dit voorbehoud kan er misschien van een uitbreiding van morfologische combinatiemogelijkheden worden gesproken:

I. Aanvankelijk wordt het uitheemse eindconfix *-cratie* gecombineerd met beginconfixen van Oudgriekse herkomst: *aristocratie*, *autocratie*, *democratie*³¹, *fysiocratie*, *gynocratie*, *kleptocratie*, *pantocratie*, *plutocratie*, *polycratie*, *stratocratie*, *synodocratie*, *thalassocratie*, *theocratie*, *timocratie*, *xenocratie*. Afgaande op de dateringen van de woordenboeken worden deze composita vanaf de zestiende eeuw in het Nederlands geïntroduceerd. Jongere voorbeelden: *fallocratie*, *gerontocratie*, *technocratie*³² en - als splintercomposita - *ecocratie*, *eurocratie*, *narcocratie*, *telecratie*³³.

II. Een uitbreiding van de morfologische valentie vindt vanaf de achttiende eeuw plaats door configureren met vrije morfemen en confixen van Romaanse herkomst: *bureaucratie*³⁴, *pornocratie*, *juntocratie*, *robinocratie*; deze composita vertonen eveneens de bindklank *-o*. Jongere vormen zijn *adhocratie*, *amigocratie*, *expertocratie*, *elitocratie*, *mediocratie*, *meritocratie* en *videocratie* en - als splintercompositum- *emocratie*. Af en toe treden andere bindklinkers op: *mediacratie*, *particratie*, ook bij composita met Arabische grondwoorden als *mullacratie* en *sjoeracratie*.³⁵

De afleidingen van type II met een beginconstituent van Latijnse oorsprong zijn in veel gevallen pejoratief of schertsend, maar kunnen met die van type I wellicht worden samengenomen onder de noemer 'geleerd'.

Paradigmatisch gezien passen de twintigste-eeuwse Nederlandse nieuwvormingen *sociocratie* en *infocratie* dus in het rijtje van geleende composita op *-cratie* met een Romaans element, waarvan er enkele al geruime tijd in onze taal bekend zijn.

³¹ Van alle composita op *-cratie* is *democratie* tegenwoordig vermoedelijk het populairst, ook in afgeleide composita als *christen-democratie*, *dramademocratie*, *E-democratie*, *sociaal-democratie*, *schaduwdemocratie*, *schijndemocratie*, *sorrydemocratie*, *teledemocratie* en *zapdemocratie*.

³² Zie voor de woord- en begripsgeschiedenis van *technocratie* Elsner (1967) en Hansen (1978). Het Amerikaanse *technocracy* werd door de ingenieur William H. Smyth naar eigen zeggen in 1919 in een reeks artikelen in *Industrial Management* geïntroduceerd. Volgens Howard Scott, de leider van de technocratische beweging, dateert het gebruik al van 1882. Als "the new word of 1932" raakte het woord in Amerika in de jaren '30 plotseling overbekend. Het *Chronologisch woordenboek* dateert het Nederlandse leenwoord op 1950. Ontlening door vertaling is echter al aan te wijzen bij Chase 1933; Van der Lely noemt de term in 1933 'reeds gangbaar' (Van der Lely 1933: 12). Voor een antedatering spreken ook de vindplaatsen bij Straat 1933.

³³ Meesters 2002 laat op basis van corpusonderzoek zien dat met name de initiële splinters *eco-*, *euro-*, in mindere mate *tele-*, vatbaar zijn voor paradigmatische uitbreiding. Sinds de jaren '60 wordt de splinter *euro-* steeds vaker in composita gebruikt (vgl. Van den Toorn 1988: 94). *Eurocratie* is ongetwijfeld mede bekend geworden door het populaire bordspel *Eurocratie®*, ontwikkeld en in 1992 op de markt gebracht door de Amsterdamse jurist mr. Jaap Hoeksma. Vgl. www.eu-president.com/pdf/Eurocracy.pdf.

³⁴ Het Franse *bureaucratie* is bedacht door de filosoof Vincent de Gourmay (1712-1759). Hij gebruikt het woord reeds pejoratief, en verklaart zich een voorstander van - eveneens door hem gemunt - *laissez-faire* (vgl. Van Creveld 1999: 157-158). Zie voor de begripsgeschiedenis Albrow 1972. Het *Chronologisch woordenboek* dateert het Nederlandse *bureaucratie* op 1847; zie echter ook al de omschrijving van Weiland (1843: 62-63): "de ambtenheerschappij; de groote invloed des kabinetes op de regering."

³⁵ De voor neoklassieke composita zo typische 'medial vowel' representeert volgens Adams (1973: 130) de eindvocaal van het beginnelement, maar wordt ook wel als 'infix' of als al dan niet allomorfe beginklank van het eindelement beschouwd. De eindvocaal van de beginconstituent blijft in combinatie met *-cratie* in de regel gehandhaafd (*polycratie*, *mediacratie*, *particratie*), maar de in combinatie met *-cratie* populaire *o* kan de stamvocaal van de beginconstituent vervangen (*thalassocratie*). Nader onderzoek naar de bindklinker in neoklassieke composita is gewenst. Zie in dit verband ook Meesters (2002: 110).

III. *Teamocratie* is een uniek voorbeeld van een Nederlandse nieuwvorming met een (bepaald ingeburgerd) Engels leenwoord als eerste constituent.

IV. Incidenteel wordt *-cratie* zonder tussenklank aan inheemse woorden gehecht: *fractiecratie*, *kengetallenocratie*, *netwerk-cratie*, *nominerings-cratie*, *partijcratie*, *tv-cratie*, *TU/e-cratie*. Dergelijke nieuwvormingen met een inheems woord als eerste constituent maken een ietwat gewilde indruk. Het is dan ook de vraag of deze categorie werkelijk voor uitbreiding vatbaar is. Van de ene kant kan men beweren dat onwennigheid door het gebruik kan slijten. Naarmate een nieuwe afleiding meer succes heeft, wordt het opzettelijk karakter immers minder duidelijk en neemt de kans toe dat dit woord als paradigmatisch prototype voor weer andere nieuwvormingen wordt gebruikt. Van de andere kant is er een duidelijke beperkende stilistisch-semantic factor op uitbreiding van de productiviteit in deze richting: neoklassieke composita waarvan het beginlid een inheems woord is, bezitten namelijk meestal een schertsende connotatie.³⁶ Of nieuwvormingen op *-cratie* met een inheemse beginconstituent op een blijvende morfologische verandering wijzen, staat daarom nog te bezien.

---

³⁶ Van den Toorn (1988: 68) noemt *lullificatie* (1898), *klatsica* (vóór 1940), *kretologie* (1966) en *arbeiderisme* (1984); Meesters (2002: 85) vermeldt gevallen als *babbelfoon*, *fietsologie*, *glurografie* en *vlees-o-theek*. Zie ook noot 23.

6. Bibliografie

- Adams, Valerie (1973), *An Introduction to Modern English Word-Formation*. London.
- Albrow, Martin (1972), *Bürokratie*. München (oorspr. *Bureaucracy*, 1970).
- Arts, W. (1997), Hun verdiende loon? Over rechtvaardigheidswaardering van arbeidsinkomens. In: A. Heinen [e.a.] (red.), *Loon naar werken? Vermaatschappelijking van de economie*. Tilburg, pp. 15-32.
- Bauer, Laurie (1983), *English Word-Formation*. Cambridge. Reprint 2000.
- Bennis, Warren G. (1966), *Changing Organizations, Essays on the Development and Evolution of Human Organization*. New York [etc.].
- Boeke, C. (1949), Der Bilthovener Werkplaats und seine Soziokratie. In: *Bildung und Erziehung* 2, 590.
- Boeke, Kees (1967), *Redelijke ordening van de mensengemeenschap*. 2^e druk. Utrecht (1^e druk mei 1945).
- Bolkestein, G. (1956), 'How is Boeke'? In: *Kees Boeke*, Purmerend, 100-106.
- Bree, C. van (1996), *Historische taalkunde*. Tweede, herziene druk. Amersfoort/Leuven.
- Chase, Stuart (1933): *Technocratie, Het probleem der machinale productie*. Amersfoort
- Chugerman, Samuel (1939), *Lester F. Ward: the American Aristotle, A Summary and Interpretation of His Sociology*. Durham.
- Cleland, David I. (1996), *Strategic Management of Teams*. New Jersey.
- Comte, Auguste (1851): *Système de politique positive, ou Traité de sociologie, instituant la Religion de l'Humanité* 1. Paris.
- Comte, Auguste (1966): *Catéchisme positiviste*. Chronologie, introduction et notes par Pierre Arnaud. Paris (oorspr. 1852).
- Creveld, Martin van (1999), *Afstieg und Untergang des Staates*. München (oorspr. *The Rise and Decline of the State*, 1999).
- Van Dale (1999), *Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal*. Dertiende herziene uitgave. Utrecht/Antwerpen.
- Donalies, Elke (2000), Das Konfix, Zur Definition einer zentralen Einheit in der deutschen Wortbildung. In: *Deutsche Sprache* 28, 144-159.
- Elsner Jr., Henry (1967), The new word of 1932. In: dez., *The Technocrats: Prophets of Automation*. Syracuse. 1-16.
- Endenburg, Gerard (1974), *Sociocratie, Een redelijk ideaal*. Met een inleiding door A. J. van Dijk en commentaren van Prof. dr. J. A. P. van Hoof en drs. G. E. van Vliet. Zaandijk.
- Endenburg, Gerard, (1981), *Sociocratie : het organiseren van de besluitvorming : een waarborg voor ieders gelijkwaardigheid*. Alphen aan den Rijn/Brussel.
- Endenburg, Gerard (1992), *Sociocratie als sociaal ontwerp : kenmerking, ontwikkelingsgang en verantwoording van het ontwerp in theorie en praktijk, toegelicht aan de hand van bronnenmateriaal*. Delft.
- Endenburg, G. (1994), Soziokratie - Königsweg zwischen Diktatur und Demokratie. In: J. Fuchs (Hrsg.): *Das biokybernetische Modell, Unternehmen als Organismen*. 2. Auflage. Wiesbaden, 135-149.
- Endenburg, Gerard (1998a), *Kennis, macht en overmacht : de lerende organisatie, in het bijzonder de sociocratische kringorganisatie*. Delft.

- Endenburg, Gerard (1998b): *Sociocracy : the organization of decision-making : "no objection" as the principle of sociocracy*. Delft.
- Etymologisch woordenboek van het Nederlands A-E*. Onder hoofdredactie van Marlies Philippa met Frans Debrabandere en Arend Quak. Amsterdam 2003.
- De Haas, Wim en Mieke Trommelen (1993), *Morfologisch Handboek van het Nederlands : een overzicht van de woordvorming*. 's-Gravenhage.
- Hansen, Klaus (1978), *Technokratie und Kommunikation, Studien zur Rekonstruktion des Begriffs "Technokratie" und seiner besonderen Bedeutung in der Publizistik- und Kommunikationswissenschaft*. Frankfurt am Main.
- Huddleston, Rodney & Geoffrey K. Pullum (2002), *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge.
- Hüning, Matthias (1999), *Woordensmederij, De geschiedenis van het suffix -erij*. Den Haag.
- Kocourek, Rostislav (1991), *La langue française de la technique et de la science, Vers une linguistique de la langue savante*. 2. édition augmentée, refondue et mise à jour avec une nouvelle bibliographie. Wiesbaden (1. édition 1982).
- Kuipers, Hans Jan (1992), *De wereld als werkplaats, Over de vorming van Kees Boeke en Beatrice Cadbury*. Amsterdam.
- Van der Lely, [E.H.F.] (1933): *Arbeidsorganisatie, Technocratie, Welvaart*. Assen.
- Meesters, Gert (2002), *Marginale morfologie in het Nederlands, Paradigmatische samenstellingen, neoklassieke composita en splintercomposita*. Ongepubliceerd proefschrift, Katholieke Universiteit Leuven.
- Melville, Herman (2002), *The Enchanted Isles*. Foreword by Margaret Drabble. London (oorspr. 1854).
- Van der Merché, Pieter (1999), It takes two to tango, Betrokken medewerkers door de sociocratische methode. In: *Tijdschrift Leidinggeven & Organiseren*, augustus.
- Michaels, Alan (1993), *Suffix Obsession, A Dictionary of All Words Ending in Annual, Ennial, Anthropy, Archy, Cracy, Cide, Culture, Gamy, Gon, Hedron, Lagnia, Latry, Theism, Logue, Loquy, Machy, Mancy, Mania, Nym, Phagous, Vorous, Phany, Philia and Phobia*. Jefferson/London.
- OED (2002), *Oxford English Dictionary*. Second edition. Oxford. cd-rom.
- Rawson, Wyatt (1956), Kees and Betty Boeke, A short account of their lives and work. In: *Kees Boeke*. Purmerend, 1-81.
- Sassen, A. (1981), Morfologische produktiviteit in het licht van niet-additieve woordafleiding. In: *Forum der Letteren* 22, 126-142.
- Schultink, H. (1979): Produktiviteit als morfologisch fenomeen. In: *Morfologie van het Nederlands*. Onder redactie van G.E. Booij. Amsterdam, 47-62.
- Shenhav, Yehouda (2002), *Manufacturing Rationality, The Engineering Foundations of the Managerial Revolution*. Oxford.
- Sijs, Nicoline van der en Jaap Engelsman (2000), *Nota bene!, De invloed van het Latijn en Grieks op het Nederlands*. Den Haag.
- Sijs, Nicoline van der (2002), *Chronologisch woordenboek, De ouderdom en herkomst van onze woorden en betekenissen*. Tweede druk. Amsterdam/Antwerpen.

- Smith, Colin (1999), Building a Parliamentary Democracy in the Information Age. Paper presented at the International Conference on 'Parliaments in the Information Age', Paris, November 18-19 1999. Gepubliceerd op www.senat.fr/evenement/colloque/smith.html.
- Straat, Evert (1933), Technocratie. *De Groene Amsterdammer* 25-3-1933
- Toffler, Alvin (1971), *Toekomstshock*. Bussum.
- Toffler, Alvin (1990), *Future Shock*. New York [etc.] (oorspr. 1970).
- Toorn, M.C. van den (1987), De trochee op -o, *De Nieuwe Taalgids* 80, 107-110.
- Toorn, M.C. van den (1988), Neoklassiek en postmodern. Een morfo-lexicografische verkenning. In: *Jaarboek van de Stichting Instituut voor Nederlandse Lexicologie, Overzicht van het jaar 1987*. Leiden, 66-100.
- Veen, P.A.F. van en Nicoline van der Sijs (1997), *Etymologisch woordenboek, De herkomst van onze woorden*. Utrecht/Antwerpen.
- Wagner, Gerhard (2001), *Auguste Comte zur Einführung*. Hamburg.
- Ward, Lester F. (1893), Sociocracy. In: dez.: *Psychic Factors of Civilization*. Boston, 319-327.
- Ward, Lester F. (1968), *Dynamic Sociology or Applied Social Science as based upon Statical Sociology and the less Complex Sciences*. New York (oorspr. 1893).
- Waterman, Robert H. (1993), *Adhocracy: The Power to Change: How to Make Innovation a Way of Life*. New York.
- Weiland, P. (1843), *Kunstwoordenboek (...)*. Vermeerderd met al de woorden omschreven in het Supplement op dit Kunstwoordenboek, in 1832 te Rotterdam in het licht gegeven. Antwerpen.
- Young, Michael (1959), *De juiste man op de juiste plaats, De opkomst van de Meritocratie 1870-2033*. Nederlandse bewerking: Sj. Groenman en P. Valkenburg. Amsterdam.
- Young, Michael (1973), *The Rise of the Meritocracy 1870-2033, An Essay on Education and Equality*. Harmondsworth (oorspr. 1958).
- Zuurmond, Arre (1994), *De infocratie, Een theoretische en empirische heroriëntatie op Weber's ideaaltype in het informatietijdperk*. Den Haag (www.infocratie.nl).
- Zuurmond, Arre (1995), Nach der Bürokratie folgt die Infokratie, Über die Steuerung horizontaler und flexibler Vernetzungen. In: Werner Kilian/Martin Wind (Hrsg.): *Informatisierte Verflechtungen, Interorganisierte Beziehungen und Informationstechnik in Agrar- und Umweltverwaltungen*. Kassel.
- Zuurmond, A., & Snellen, I.T.M. (1996). From Bureaucracy to Infocracy. In: J.A. Taylor, I.Th.M. Snellen, & A. Zuurmond (Eds.), *Beyond BPR in Public Administration. Institutional Transformation in an Information Age*. Amsterdam, 205-255.
- Zuurmond, Arre (1997), From Bureaucracy to Infocracy: Administrative Reform by Technological Innovation in the Netherlands. In: *Jahrbuch für europäische Verwaltungsgeschichte* 9, 223-230.